

R 2, 1914—1922. — 18. Drž. a., Gub. a. fasc 33, 1821, No 45. — 19. Mestni a., K 15, 1825—1839 in fasc 46, 1836—1833; Drž. a., fasc 33, 1827/28, No 23 in 33. — 20. Mestni a., fasc 46, 1831—1833 in 1847.; fasc K 15, 1825—1839; Amtsblatt zur L. Z. od 1. novembra 1851. — 21. Mestni a., fasc 46, 1832-36 in 1837.; Drž. a., gub. a., fasc 33, 1843, No 26; Amtsblatt zur L. Z. od 28. VII., 18. VIII. in 15. IX. 1836 in od 16. XI. 1839. — 22. Mestni a., Reg I, fasc 655, fasc 46, 1837 in 1847. Anhang zur L. Z. od 15. II. 1845, od 21. IV. 1846 in od 27. VII. 1847, Intelligenzblatt zur L. Z. od 19. IV. 1849; Drž. a., gub. a., fasc 33, 1843, No 26, 1847, No 202. — 23. Mestni a., V/4, 1858-62, fasc 46, 1847.; Reg I, fasc 655. — 24. Mestni a., Cod III 14, 1863. — 25. Mestni a., fasc 88—89, 1791—1811 (fasc 88). — 26. Zemljiška knjiga Ljubljane, mapni list 14/3, parcela št. 84; Drž. a., kataster, Parcela št. 82—85. — 27. Mestni a., fasc 88—89, 1791—1811 (fasc 88);

Magistratica acta, fasc 14, 1736—1785 in fasc 15, 1544—1802; Gewerbstabelle für 1816, Mestni a., fasc 46, 1838—1841. Mestni a., Reg I, fasc 393. Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung od 25. XI. 1843, Anhang zur Laib. Zeitung od 24. I. 1843 in od 19. III. 1844. — 28. Drž. a., Grund und Satzbuch, vom 26. fol 157; Mestni a., Hand-Urbarium, Cod XVI 87; Magistratisches Gewerbsbuch, 1850- Cod XX/5. — 29. Drž. a., Prezidialni spisi, konvolut 455; Mestni a., Reg I, fasc 20, fasc 88—89, 1791—1811, fasc 90—94, 1741—1790 (fasc 94). Floris opekarne se nahaja v Mestnem arhivu. — 30. Mestni a., Politisches Ratsprotokoll od 26. julija 1786. — 31. Mestni a., fasc 88—89, 1791—1811; Intelligenzblatt zur Eggerschen Laibacher Zeitung, 1805, No 58. Drž. a., Gub. a., 1802—1809, fasc 44 in 1817/18, fasc 113. — 32. Vrhovnik, Zgodovina Trmoške župnije, str. 85 in 86. Mestni a., fasc 88—89, 1791—1811.

NEKAJ PODATKOV O BAROČNIH KIPARJIH IN NJIHOVIH DELIH NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM

SERGEJ VRISER

V 3. številki VI. letnika Kronike sem objavil življenjepisne podatke baročnih umetnikov iz Celja, Ptuja in Slovenskih Konjic. V pričujočem sestavku nadaljujem z objavo nekaterih podatkov o avtorjih, kakor jih je razkrilo proučevanje baročnega kiparstva na Slovenskem Štajerskem pri delu v arhivih ali pa ob neposrednem stiku z umetninami. Z arhivskim zapisom ali umetnikovi podpisom izpričana dela morejo služiti — kolikor so ohranjena — umetnostnemu zgodovinarju kot izhodišče za odkrivanje drugih del cit. avtorjev po stilnoprimerjalni poti.

Jurij Mazus (Matzus) — V konjiških matrikah nam je uspelo odkriti življenjsko sled še enega umetnika iz XVII. stoletja, pravzaprav iz predbaročne dobe. Dne 14. januarja 1641 so v župni cerkvi v Konjicah krstili Pavla, sina Jurija Mazusa, kiparja (»Sculptore«) in matere Elizabete, 21. maja 1649 pa je ista zakonska dvojica zapisana ob krstu hčerke Kristine.¹

Kipar I. C. Ö. — V mariborskem Pokrajinskem muzeju se hrani lesena plastika

Franc Rottman, Umirajoči Ksaverij (detajl z marmornatega spodnjega dela velikega oltarja v Stražah iz l. 1764-65)

mrtvega Kristusa, bržkone namenjena za votlino božjega groba. Na hrbtni strani kipa so vrezane črke I. C. Ö., pod njimi letnica 1733. Črke so najverjetneje začetnice kiparjevega imena. Iskanje imena v seznamu umetnikov in tudi stilna komparacija z domačim in tujim gradivom tega časa nista doslej razrešili vprašanja, kdo je avtor. Če sodimo po tem delu, je bil vidnejši umetnik. Ker je prišel kip v muzej brez sleherne navedbe najdišča, je ugibanje o njegovi provenienci še bolj otežkočeno.

Franc Hörget (Hörgeck) — V bližini Sv. Barbare nad Slovenjim Gradcem stoji v obcestni kapelici lesen in oblečen kip Marije. Pred letom so kipu sneli obleko in odkrili v njem vdolbino, v kateri je bil listek s krajšo molitvijo v nemščini. Pod tekstom je podpisan Franc Hörget ali Hörgeck, »bilhauer«. Listek ima letnico 1742. Kip je zasnovan dokaj rustikalno in razodeva rezbarja s skromnejšim umetniškim znanjem. V slovenjegraških arhivih ni tega imena; mogoče je tudi, da gre za mojstra iz bližnje Koroške.

Karel Jožef Rissner — Med kiparji Ptuja, ki so nam jih predstavile matrike, nismo našli naleteli na umetnika s tem imenom. Iz dveh virov pa vemo, da je nekaj let bival v tem mestu. Za župno cerkev v Lenartu v Slov. goricah je Karel Jožef Rissner, »bürgl. bilhauer« iz Ptuja leta 1747 izdelal kip sv. Florijana. Kip so uporabljali pri procesijah; izdelan je bil v Ptuj, kjer ga je zlatil slikar Franc Anton Pachmayr.² Zdi se, da se je Rissner priselil v Ptuj in da se je posluževal naslova meščanskega kiparja brez dovoljenja strokovnega združenja. Dr. R. Kohlbach namreč omenja, da so leta 1756 predstojniki graške bratovščine

ponovno pozvali Rissnerja in ptujskega slikarja Ferdinanda Scheidnagla, naj vendar že vstopita v celovsko organizacijo, v nasprotnem primeru jima grozi eksekucija.³ Rissnerjev Florijan se je izgubil in tako nam žal manjka ključ k njegovim delom, od katerih je prav verjetno še nekaj ohranjenih.

Anton Ternovšek (Ternouscheg) — Ob mostu v Spodnji Muti ob Dravi stoji kamnito znamenje — z nišami obdan podstavek — in na njem kip Janeza Nepomuka. V znamenje je vzdana plošča s priprošnjim napisom, ki pravi ob koncu: »Haec statua exstructa est sancto Ioani Nepomuceno auctore Antonio Ternouscheg«. Zraven je letnica 1748. Kip svetnika je povprečno delo, verjetno izpod dleta domačina iz Dravske doline.

Vid Königer — V monografiji o graškem kiparju Vidu Königerju, zadnjem velikem barokistu na Štajerskem, je E. Andorfer med njegovimi ugotovljenimi deli navedel kot edino plastiko pri nas kipec Immaculate v cerkvi v Šentilju v Slov. goricah iz leta 1761.⁴ Od izdaje te monografije do danes se je poznavanje Königerjevega opusa precej izpopolnilo; tudi pri nas in v sosednji Hrvatski smo mogli temu kiparju pripisati nekaj pomembnih stvaritev. Na enem izmed del, ki se hranijo v Sloveniji, je bil pred leti odkrit tudi kiparjev podpis: To so znani »Petrovski križi«, tri kamnite plastike iz druge polovice XVIII. stoletja, ki so stale ob cesti Celje—Žalec, lani pa so jih predstavili k petrovski cerkvi. Na podstavku srednjega kipa je vklesano z vidnimi črkami ime: V. Königr. Ta signirana plastika se je že obnesla kot zanesljiv kašipot pri ugotavljanju drugih Königerjevih umetnin v Sloveniji.

*

V svojih delih, ki obravnavata spomenike gornjegrajske dekanije, sta I. Orožen in A. Stegenšek v poglavjih o župni cerkvi Frančiška Ksaverija v Stražah opisala njen veliki oltar in podala zgodovino njegovega nastajanja.⁵ Ta oltar je nevsakdanja umetnina: njegov spodnji del z menzo, kipom umirajočega Ksaverija in podnožji stebrov, je marmornat, zgornji del — stebri, ogredje in kipi — pa je lesen. Na prvi pogled je tudi mogoče spoznati različne roke, ki so bile udeležene pri njegovi izdelavi. O avtorjih tega oltarja so krožila različna mnenja; v zadnjem času pa nam je uspelo razjasniti to vprašanje skoraj do popolnosti.

Preden bi prešli k novim podatkom, je prav, če v kratkem ponovimo Stegenškovo

razlago, kako je prišlo do oltarja s takim nastavkom. S kultom Frančiška Ksaverija se je v prvi polovici XVIII. stoletja razširil glas o straški cerkvi po avstrijskih in drugih evropskih deželah. Cerkev je potrebovala nov oltar, želeli so, da bi bil v celoti iz marmorja in v ta namen so pričeli v 40 letih XVIII. stoletja nabirati darove. Prispevki so se množili, denarne podpore so pošiljale številne plemiške hiše, poslala sta jih celo poljski in dunajski dvor. Vendar se je gradnja oltarja nenavadno zavlekla. Iz pism Silvestra Herendlerja, prokuratorja straške cerkve na Dunaju, ki je po avstrijskih provincah nabiral darove za Straže, je možno razbrati, da so na Dunaju želeli, naj se izdelajo načrti za novi oltar v cesarskem mestu. Cerkev pa je naročila načrte drugje, poslali so jih le na ogled na Dunaj; tam pa niso ugajali, češ da oltar ni zasnovan v pravilnem razmerju. Kamnoseška dela so medtem že tekla, izdelan je bil tudi leseni in s kovino, bakrom in srebrom obloženi tabernakelj. Iz Herendlerjeve korespondence med letom 1766 in 1769 zvane očitki, da pri Sv. Frančišku Ksaveriju denar zapravljajo, povrhu izostajajo darovi. Sicer so do leta 1769 nabavili dragocen okvir za oltarno podobo, ki jo je že leta 1715 naslikal Janez Mihael Reinwaldt, novi oltar pa še vedno ni bil dokončan. Stegenšek zaključuje, da je bil le-ta na pragu leta 1770 še vedno v delu in pravi: »Kar je bil kamnosek že izvršil, so postavili, ostalo je napravil za nižjo ceno lesorezec...«⁶

Tukaj hočemo Stegenškovo pričevanje dopolniti z novimi ugotovitvami, predvsem tudi z imeni avtorjev straškega oltarja. Razen omenjenih Herendlerjevih pism se je namreč ohranilo v arhivu še pet pism, ki jih je pisal iz Ljubljane predstojniku župnije vikar Karel Peer.⁷ V prvem pismu od 22. aprila 1764 pravi med drugim takole: »... Praesentium exhibitor Franciscus Rottman Architectus, et sculptor Labacensis, cui

Vid Königer, Baročne plastike (Petrovče, druga polovica XVIII. stol.)

fabricam Altaris S. Xavery comittendam arbitror, quique in hac arte optime experto, eum in finem ad S. Xaverium se contulit, ut genuinam spaty totius mensuram, pro Altari necessariam, capere valeat, priusquam enim accurata mensura habeatur, Tabernaculum delineari et inchiuari non potest. Exhibebit delineationem Altaris cum suo fundamento, et qualitatem marmoris, et specificationem expensarum, et specimen contractus inuendi... Meo iudicis Altare si non ex integro, usque ad columnas tamen fieri debet ex marmore, ut duae portae laterales tanto firmiter cohaereant... itd.» Naslednje pismo nosi datum 7. marca 1765, Karel Peer poroča v nemščini: »Kamnosekova naloga ni samo, da izdelava oltarno mizo s kipom umirajočega Ksaverija, marveč tudi ves ostali del nad mizo do stebrov, dalje oba stranska portala in ograjo okoli oltarja vključno s tlakom. Vse to mora postaviti v letošnjem letu... Na račun je doslej že prejel 830 flr, pozneje naj prejme še 740 flr. Da bi mogli izdelati ves oltar, bo treba počakati na dobrotnike ali

pa ga dokončati v mavcu... Že lani sem naročil kopijo oltarnega osnutka (bržkone kopijo, ki so jo zahtevali na Dunaju, op. S. V.), vendar je od tukajšnjih ljudi težko kaj dobiti, skico pa potrebuje kamnosek pri delu... Poskrbel bom, da jo kar najhitreje preriše... itd.»

Dne 21. junija 1765 poroča Peer, da je prejel vrečico z denarjem, ki jo bo odprl ob prihodu kamnoseka: »Ker pa slednji ni upošteval roka, kot je bil določen v pogodbi, mu bom izplačal le toliko, kolikor je vredno opravljeno delo... Do septembra bi moral izdelati ves oltar do stebrov, ves zgornji del s portaloma pa še manjka in težko da bo delo letos končano... Poklical bom kamnoseka na zagovor... itd.» Končno sporoča Karel Peer 10. aprila 1766, da so kamnoseška dela razen obeh portalov končana in da je mogoče priti po oltar. Omenja napako pri vratih ograje, ki pa ni nastala po krivdi kamnoseka, marveč ključavničarja ali tistih, ki so delo pri njem naročili. In še pismo od 12. septembra 1766: Omenjeni sta izplačili ključavničarju in pozlatarju. Kot akontacijo so jima izplačali 70 flr, pozlatar mora prejeti še 6 flr.

Tako se nam je izluščil iz anonimnosti avtor spodnjega, marmornatega dela stranskega oltarja — ljubljanski kipar Franc Rottman. Oltar je ljudsko izročilo v XIX. stoletju pripisovalo umetniku Italijanu. Po prvi verziji so zgornji del izdelali v Benetkah, a se je potopil na poti v Trst. Druga verzija pa je trdila, da so se kmetje, ki so iz Trsta pripeljali spodnji del nastavka, uprli težkemu delu in odklonili prevoz zgornjega dela oltarja. To naj bi naročnike prisililo, da so ta del naročili pri rezbarju.⁸ V laičnih ugibanjih se v zvezi z marmornatim delom omenja tudi ljubljanski kipar Francesco Robba. Že po datumih Herendlerjeve korespondence, ki zadeva izdelavo oltarja in ki jo je citiral Stegenšek, pa je bilo jasno, da je delo nastalo po Robbovi smrti. Nastalo je v delavnici njegovega nekdanjega pomočnika Franca Rottmana, ki je v svojem kiparskem rokopisu deloma res ohranil poteze uglednega učitelja.

Rottmanovemu načrtu so na Dunaju očitali neskladnost v zamisli oltarnega nastavka. Osnutka sicer ne poznamo, ni pa izključeno, da je pri ocenjevanju do neke mere sodilo nezadovoljstvo, ker so naročniki prešli nasvet, naj si oskrbijo načrte na Dunaju, in so raje poiskali cenejšega mojstra v Ljubljani.

Spregovoriti nam je še o avtorjih lesenega dela svojevrstnega oltarja. V jožefinski dobi

Janez Štímer, Pavel (detajl z lesenega zgornjega dela velikega oltarja v Stražah iz konca XVIII. stol.)

so usahnile denarne podpore in na delo so poklicali rezbarja, mizarja in pozlatarja. Arhitektura nastavka in kipi pričajo, da to niso bili mojstri izredne umetniške potence, prej bi smeli reči precej povprečni. Tudi nad njimi se je odgrnila zavesa v arhivih vsaj toliko, da bi si upali narediti končne zaključke o avtorjih sami. Kakor je videti iz ohranjene listine, predračuna za veliki oltar, je bil le-ta dokončan šele v letu 1801. Omenjena so mizarska, kiparska in pozlatarska dela, podpisali pa so se Kranjčani, mizar Matej Goričnik, kipar Janez Stimer in star znanec naše umetnostne preteklosti, slikar in pozlatar Leopold Layer.⁹ Po nizki vsoti (za mizarska dela 2 flr 14 kr, za kiparja 4 flr 60 kr) in pripombi »den schon stehenden Altar« je mogoče sklepati, da je šlo tedaj le za dopolnitve na že postavljenem oltarju. Ob tej ugotovitvi se seveda poraja vprašanje, ali niso bili Kranjčani ude-

leženi samo pri dopolnitvenih delih, glavnino pa je le izdelal neznanec. Vendar se nam zdi, da je to kaj malo verjetno. Stilno je namreč leseni oltar značilno delo iz konca XVIII. stoletja in ni mogel nastati mnogo pred letom 1801, za udeležbo mojstrov manjšega umetnostnega središča pa govori že omenjena umetniška kakovost lesenega nastavka. Anonimen bi torej ostal le še avtor tabernaklja. Ali je bil domačin ali tujec, ne vemo. Iz povedanega pa se ponuja odgovor, da je bil oltar v Stražah bržkone v celoti izdelan na naših tleh.

OPOMBE

1. Nadzupnijski arhiv Slov. Konjice. — 2. Zupnijski arhiv Lenart v Slov. gor. — 3. Dr. R. Kohlbach: Steirische Bildhauer, Graz 1927, str. 455. — 4. E. Andorfer: Veit Königler und seine Werke, Graz 1925. — 5. I. Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant, Dekanat Oberburg, Marburg 1877, str. 84/100, 108/110. — A. Stegenšek: Dekanija gornjegrajska, Maribor 1905, str. 35/37. — 6. A. Stegenšek, o. c., str. 37. — 7. Drž. arhiv LRS, podružnica Maribor. — 8. I. Orožen, o. c., str. 108. — 9. Drž. arhiv LRS, podružnica Maribor.

NEKATERI REVOLUCIONARNI DOGODKI NA VZHODNEM SLOVENSKEM
LETA 1848

JOZE SORN

Namen mojega članka ni drugega kot to, da na osnovi nekaterih uradnih spisov iz leta 1848 podam v vsej podrobnosti nekaj dogodkov na južnem Štajerskem¹ (naslov članka je torej nekoliko preširok) in s tem obudim spomin na revolucijo v Avstriji in na Slovenskem pred 112 leti, ki ima svoj začetek na Dunaju v dneh od 13. do 15. marca 1848 in se je v glavnem končala s 1. novembrom tistega leta, ko so cesarske vojaške sile v celoti zasedle Dunaj in s tem zaključile revolucijo.²

Dne 30. marca 1848 je prispelo iz krajevne oblasti Branek pri Ljutomeru poročilo, da povzročajo tamkajšnje razmere skrbi, ker da se je (v dneh pred 30. marcem) »vznemirilo pod vplivom slabih subjektov« več občanov v fari Mali Nedelji, torej v kraju, ki je daleč od oblasti. Z nasiljem so grozili davkarju in tistim nižjim uradnikom, ki so izvrševali posle rekrutiranja, v taki meri, da se je morala krajevna oblast ukloniti volji »tumultuantov«. Vse je kazalo, da so uporniki mnenja, da ni več ovir za njihovo brutalno samovoljo in da so zakoni vobče brez moči.

Ker je ta dejstva opisal uradni spis, ni dvoma, da gre tu za radikalno gibanje, ki sicer ni bilo trdno organizirano, ker ga pač ni vodila močna osebnost ali organizacija,

pač pa je šlo bolj za spontan izraz zadovoljstva nad tem, da so se nevarno zamajali temelji fevdalnega sistema in njegove zakonodaje ter da je nastopil čas zemljiške odveze. Kako hitro se je širilo to revolucionarno gibanje, nam pove naslednji uradni dopis:

Nekaj ur potem, ko so v Mariboru prejeli zgoraj navedeno poročilo, sta se javila v mariborskem kresijskem uradu krajevni komisar in zakupnik gospostva Lokavci in sporočila, da se je skupina, ki se je pojavila pri graščini Branek, okrepila z nekaterimi splošno znanimi povzročitelji tamkajšnjega nemira in prišla v uradno pisarno. Kmetje so se najprej pričeli pritoževati, a so kmalu postali neenotni. Končno so se najpredrnejši med njimi lotili komisarjeve osebe in ga potisnili iz pisarne. Pri tem je bil ranjen na glavi. Prisilili so ga, da je urno odšel z dostavkom, da si bodo v bodoče sami volili svoje oblasti in duhovnike ter da ne bodo trpeli nobenega drugega kot tistega, ki ga bodo sami postavili. Pri tem so tudi izjavili, da bodo enako nasilni proti nekaterim župnikom, ki niso spodobni do njih.³

Medtem ko ima »polastitev« komisarjeve osebe in izrinjenje iz uradne kanlije kar simboličen pomen: proč s fevdalizmom in njegovimi eksponenti, občinska oblast je